

Vörösmarty és a magyar orvosi szaknyelv a reformkorban

(A magyar orvosi műnyelv kialakulásáról és fogadtatásáról)

„Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket.
A lelkes eljár ősei sírlakához
S gyűjt régi fénynél szöveteket.
S ha a jelennek halványul sugára
A régi fény ragyogjon fel korára”

(GARAY JÁNOS: ÁRPÁD-TRILÓGIA, 1853)

„Aki tehát a magyar nemzetet tudós nemzeté akarja tenni, legelőször is annak született nyelvének kiszélesítésén és pallérozásán igyekezzék...” „... egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe be nem oltotta.”

(BESSENYEI GYÖRGY: MAGYARSÁG, 1778)

1. TUDÓS TÁRSASÁGOK ÉS NYELVÚJÍTÓ TÖREKVÉSEK VÖRÖSMARTY FELLÉPÉSÉIG

Vörösmarty Mihály születésének kétszázadik évfordulóján a magyar orvostörténelem elsősorban a költő nyelvészeti munkásságát és a magyar orvosi szaknyelv és szótár elkészítéséhez nyújtott többéves segítségét méltatja. A „felvilágosodás és az elsötétetés” közötti években, az „irodalmi megújulás” (1772-1820) alatt és a reformkorban teljesedett ki a magyar nyelvért folytatott félévszázados küzdelem, melyet Bessenyei, Batsányi és Dugonics után Baróti Szabó Dávid s a kor legnagyobb nyelvésze, Révai Miklós folytatott.

Az ortológusok és a neológusok évtizedes küzdelmeiben Vörösmarty Révai rendszerét követte. A hazánkban némi késéssel elérkezett és vérbefojtott, felvilágosodás utáni újabb nemzeti megújulás közvetlen okai a Habsburg-gyarmattá lett Magyarországon a 18. század második felében a latin nyelv újabb megerősödése a tudományos nyelvben, valamint II. József, II. Lipót és I. Ferenc németesítő törekvései voltak. A magyar közoktatást egységesen szabályozó 1777-i rendelet, a Ratio Educationis, a latint tette kötelezővé a tanításban. Főnemesi költőink, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc és Bartsay Ábrahám még főként névtelenül adják közre magyar „költeményes szüleményeiket”. De már

megjelent Decsy Sámueltól a Pannoniai Feniksz (1790), az első magyar újság (1792) és az új Magyar Múzsza (1793) is, Bécsben. Dugonics Etelkája (1788) pedig a magyar felvilágosodás egyik legnagyobb hatású irodalmi alkotása; ahogy Baróti Szabó Dávid írta:

„Felbuzdult magyarjainkban a szabad vér. Elvetvén a német ruhákat, mindnyájan magyarba öltöztenek ..., jelen voltam Pesten a vármegye gyűlésében, ... egy azt súgta fülemben: Uram, amiket itt mondunk, mindnyájan Etelkából puskáztuk.”

Pesten Batsányi megjelenteti Magyar Museumát (1788/1789); Kármán József 1794-ben az Urániát. Erdélyben Aranka György és Bolyai Farkas megszervezik az Erdélyi Nyelvművelő Társaságot (1791). Kelemen László társulatával megindul Budán a magyar „teátrum” (1790), és 1817-től Pesten útjára indul a Tudományos Gyűjtemény, melyben szépirodalmi és szakcikkek vegyesen jelennek meg, tanúsítva, hogy az irodalom és a tudomány a reformkor első felében még nem vált el egymástól. A felvilágosodás és kevésbé a nemzeti megújulás korszakában valamennyi tudósunk polihisztor volt; orvos, fizikus, teológus, történész egy személyben. Így az orvosok, természetvizsgálók és költők barátsága és közös irodalmi tevékenysége mindennapos jelenség volt. Legjobb példa erre Földi János debreceni köre. Hazai sajtó és akadémia híján azonban legtöbbjük – így Bél Mátyás, Buchholtz János György vagy orvosaink közül Fischer Dániel, Raymann János Ádám és az erdélyi Köleséri Sámuel – a kutatásaik eredményeit idegen nyelvű lapokban közlik. A reformkorban azután gyökeresen megváltozik a helyzet. A haladást elősegítette a helytartótanács 1728-as rendelete, mely az éppen dúló pestisjárványra emlékezvén népszerűsítő egészségügyi felvilágosító munkák megjelenését sürgette, valamint az a tény, hogy az orvostudomány hazánkban ekkor már a viszonylag fejlett, önállósult és régi hagyományokkal bíró diszciplínák közé tartozott.

Ugyanakkor hazánkban még nem volt magyar nyelvű orvosképzés. Mivel a nemzeti törekvéseink és kultúránk érvényesítéséért folytatott jozefinista szellemiségű harc Ferenc császár és Metternich abszolutizmusa s a Szent Szövetség éveiben teljesedik ki, nyelvújításunk több volt, mint egy irodalmi mozgalom s vált égető politikummá az élet minden területén: például az

nyelvtudományban (Sajnovics János, 1770, Révai Miklós, 1783) vagy már korábban a tudományos nyelvben (Pápai Páriz Ferenc, 1708 és Faludi Ferenc, 1787.) A kor égető politikai és gazdasági követeléseit Széchenyi mellett köznemesi íróink fogalmazták meg, legelsőbbben is Kölcsey, Wesselényi és Kossuth. A főnemesiség a magyar nyelv használatát a törvénykezésben elhalasztani kívánta (L. Kölcsey három „*ízenetét a főrendekhez a magyar nyelv ügyében*”, 1833). Bessenyei figyelmeztetése 1772-ből – „*minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem*” – még mit sem veszített aktualitásából. Vörösmarty fellépésével egy időben Kölcsey sürgeti legaktívabban a nemzeti nyelv ápolását (1833).

„*Valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek*” ... „*A nyelvében megfosztott nép többé nem él*”; ez a negyvenhárom év óta folytatott küzdelem után a nemzet sürgető parancsa.

Ezek a forrásmunkák voltak és lehettek a székesfehérvári és pesti gimnazista, majd jurátus és filozófus Vörösmarty Mihály olvasmányai, mindenekelőtt Baróti Szabó Dávid munkái, melyekből költészete és nyelvészeti törekvései meríthettek. A nyelvújítók szópárbajai, irodalmi csatározásai Kazinczy halála (1831) után lassan abbamaradnak. Vörösmarty a Zalán futása megjelenésétől, 1825-től már országos híru költőként folytatja a nyelvújítók, nyelvészek és szótárírók hagyományait, mégpedig a Kisfaludy Társaság és az Aurora-kör vezéralakjaként, később pedig Toldyval és Bajzával az Athenaeum, illetve 1828-tól a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjeként. Nyelvművelő munkássága férfikorának delén teljeseedik ki, 1830-1833 után, amikor epikai műveinek javát már megírta. Azt, hogy a nyelvújításban és a szóalkotásban a jog elsőbbben a szépírókat illeti, Vörösmarty hangsúlyozta a legjobban; ugyanakkor önzetlenül segítette és támogatta orvos íróink szóalkotó törekvéseit.

Úgy tűnik, a nyelv megújulásáért és polgárjogáért folytatott hazafíúi buzgalom az annus mirabilis (csodálatos esztendő) idején – az Akadémia megalakulása és a Hitel megjelenésekor –, Kisfaludy Károly, Virág Benedek és Katona József halálának évében tetőzött. Az 1830-as évek derekán, Kölcsey halála (1833) előtt azonban már megtorpan a reformkor lendülete; Vörösmarty az álom és a mese világába menekül (Csongor és Tünde, 1830). Minden buzgó igyekezet ellenére, még 1845-ben is arról panaszkodik a Társalgó, hogy nincsenek kézikönyvek, tankönyvek; orvostanáraink többsége is még mindig idegen lapokban publikál. A sebészek és a bábák német és magyar nyelven tanulhatnak, a gyógyszerészek három nyelv közül is választhatnak. A műszavak hiánya tehát még mindig nyomasztó. Pedig ekkor már évtizedek óta közölt szakcikkek a Tudományos Tár, létezett orvosi folyóiratunk (Orvosi Tár, 1831), Orvosi szótárunk (1833), természettudományi szóhalmazunk (1843), kétnyelvű zsebszótárunk, megjelentek Bugát és Gebhardt magyar nyelvű munkái az élet- és kórtan tárgyköréből, megalakult a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia (1830), a Magyar Királyi Természettudományi Társulat (Bugát Pál, 1841), és megindultak a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései is (1841).

Keressük most fel ennek a nyelvészeti és szakirodalmi szel-malomharcnak állomásait s általuk a költő, prózaíró, publicista, nyelvújító, szótár- és szakíró Vörösmarty és a magyar orvosírók kapcsolatait, közös irodalmi munkásságukat. (Vállalkozásom nem teljesen úttörő, hiszen 1968-ban megjelent már a marosvásárhelyi Borbáth Andortól is egy rövid értekezés „Vörösmarty és a magyar orvosi nyelv” címen.)

2. VÖRÖSMARTY CSALÁDI HAGYOMÁNYAI ÉS A NÉPI ORVOSLÁS

Vörösmarty első életrajzírói, Gyulai Pál és Kresz Mária feljegyzik, hogy Vörösmarty édesanyja, Csáthy Anna az apa korai halála (1817) után egy ideig Velencén gazdálkodott. „*Szeretett a mezőn, erdőn bolyongani, hogy gyógyfüveket, gyökereket keressen.*” Ha Mihály el-elkísérte őt ezeken a növénygyűjtő utakon, ami valószínű, akkor már gyermekkorában voltak botanikai élményei, különösen ha számba vesszük, hogy a gyógynövények válogatása, meghatározása, szárítása és kiadagolása, az azokból készült népi gyógyszerek, források és borogatások elkészítése hosszadalmas feladat.

Füvesasszonyok tevékenysége falun még ma sem megy ritkaságszámba. Kétszáz évvel ezelőtt pedig a borbély mellett ők voltak a pórnép „orvosai”. Nem mindig „bűbájos” kuruzsló, vajákos, de legtöbbször „fűszerszámos” asszony. Csáthy Anna több volt ennél; mint Gyulai írja: „*lassanként Nyéknek, majd Velencének egész orvosa lőn. Abban telt legfőbb öröme, ha enyhíthette a testi és lelki szenvedést. A szegénynek alamizsnát adott, a szerencsétlent kenetes szavakkal vigasztalta, a beteget gyógyította.*” Gyermekai azután szétszóródtak, és az özvegy „*mindent elvesztett, csak imádságos könyve maradt meg, ebben keresett és talált vigasztalást. Imádkozva és betegeket gyógyítva töltötte napjait.*”

A jövődől költő számára mégsem a népi orvoslás családon belüli élményei, hanem a népi orvoslás és a gyógyfüvek nyelv-kincse, az „anyanyelven belüli többnyelvűség” lehettek fontosabbak, a népnyelv teremtő ereje, annak „*mélyről jött, gyökös és nemes*” volta (Ady). Az a tény, hogy a falusi gyógyító emberek régi magyar nevekkkel éltek, lehetőséget adott ezek irodalmi átvételére. „*A maga tiszta, hamisíthatatlan, eredeti és kifejező*” (Berda Károly kiemelése) szókinccse alapján megújulhatott a magyar orvosi mesternyelv is. „*A sok okatlan germanizmus, latinizmus és gyökértelen íróasztali szógyártmány után üdítően hat egészséges füleink számára egy, a nép nyelvéből felfrissült, magyarabb orvosi mesternyelv*” (uo., Berda Károly). Pápai Páriz még jól ismerte a népi betegségneveket, a népi gyógymódokat; orvosi nyelve még nem áll messze, sőt, legnagyobb részben azonos a nép nyelvvel. A reformkori orvosi műnyelv megalkotói, elsősorban Bugát és Toldy Ferenc azonban már elszakadtak ettől az élő hagyománytól. A népi és az akadémikus orvoslás végleg elváltak egymástól. Szófaragó nyelvújításukat nem Vörösmarty, de Petőfi támadta élesebben:

„Baltával jött fel Pindus tetejére Petőfi:
Vajjon hány szónak szegte ma bárdja nyakát”
(Vörösmarty: Petőfi)

Vörösmarty kíméletesebben bánik a szótárírókkal, talán Tol-
dynak és Bugát Pálnak címezve:

„Városzendítő, te harangok gyáva huzója,
Szókönyvet faragtál s tudsz-e beszélni magad?”
(Vörösmarty: Szótáríró)

Szépírók és költők mindenkor vonzódtak a népi eredetű ter-
mészetes gyógymódok iránt; ennek egyik valószínű lélektani
gyökere a romlatlan ősi anyanyelv és a haza szeretete lehet. Baj-
za „Graefenbergi levelei” (1848) előtt Vörösmarty is lelkesen
üdvözlí és egekig dicséri Priesznitz vízkúrját (1840):

„A vaddal köz italt meg kezdé vetni az ember,
S gögje fejében kór, agg leve és nyavalyás.
Priesznitz visszaadá a víznek régi hatalmát,
S ősi erőben kél újra az emberi faj.”
(Vörösmarty: Priesznitz)

„A víz kétes elem, a földet elönti, de táplál;
Gát, de merésznek pályá világokon át.
...
Árja megöl, de szelíd gyógyszerré lesz, ha beteg vagy,
S szűz forrásaiból visszajön életerőd;
Természetlől nyert a víz kétféle hatalmat,
Isteni áldássá tett az emberi ész.”
(Vörösmarty: Vízgyógy)

Sebastian Kneipp wörishofeni vízkúrját 1848-tól kezdi nép-
szerűsíteni.

Hahnemann hasonszenvi gyógymódjának 1844-ben Garay
János, Császár és Vörösmarty egy közös albumot szentelnek
(Hahnemann emléke):

„Eddig anyag harczolt anyag ellen a bús beteg ágyán,
S durva csatájok közt kín vala élni tovább.
De te jövé, s a parányokból felidézted az alvó
Szellemeket, s küldéd mesteri bűvöd alatt.
S újra szelíd nemtők kísérik az emberiséget,
És a halál retteg gyötreni áldozatát.”
(Vörösmarty: Hahnemann)

Epigrammáinak nemes pátosza itt még túlzott, patetikus
nyelve helyenként mesterkélt. Költői ereje, verseinek zsongító
zengése az élet és álom, a mese és a valóság mezsgyéjén teljese-
dik ki a népmese hangulatát idéző Csongor és Tünde című drá-
mai művében (1830). Mirigy „bű-bájos” varázsszavai a „boszor-
kánydombnál”, átkai a csodakútnál, valamint Berreh és Kurrah
párbeszédei a népi orvoslás és kuruzslás ráolvasó formáit idézik:

„Teje tőle megromoljon,
Borja téjtől dombra hulljon...
Nyolc tojását mind megitta.
Borja tőgyét vére szopta”

„Vörösmarty költészete a mítoszban gyökerezik” – állapítja
meg Szerb Antal. De talán nem járunk messze az igazságtól, ha
feltételezzük, hogy „képzeletének vad démonai”, „lelkének gyö-
nyörű szörnyetegei” nemcsak a romantika rémvirágai, de sokkal
inkább a népi gyógymód és népmesék samanisztikus örökségé-
ből merítették:

Mirigy:
„Hogy gebedj meg, azt kívánom, Mérged tengerében”
„Meg ne indulj:
Mert, ha lábad, mint az örvény,
Mint az orsó pördül is,
Vén Mirigy mint gondolat,
A bosszúnak gondolatja,
Úton ér, és elemézt”

Egy orosházi népi hagyomány szerint Mirigynek hét lánya,
hét fia és hetvenhét unokája van. Népiünk a nyelvében a „mi-
rigy” szót nem a mai ’glandula’ megjelölésére használta, hanem
vele a pestist jelölte: „mirigye szökött” – ’kiütése támad’. Vagy
Heltai Gáspár Magyar Krónikája (1575) szerint: „Nagy mirigy-
halál vala egész Magyarországra”. Már Pápai Páriz is együtt
említi a mirigy és a mérge szavakat. A mérge és a mirigy Vörös-
marty betegségdémonában már egybeolvadnak, csakúgy, mint a
régiorvosi és népi pestisdémon fogalmában:

Mirigy:
„Éj legyen napfényetek,
Mérge minden étketek;
...
Mérges harmat hintse meg,
És utálat főzze meg.”

A néprajzi hagyomány ismerete a párhuzamok alapján két-
ségtelen. Még a mai magyar népi orvoslásban is fellelhető a
bosszúálló betegségdémon emléke. S valószínű, hogy ezeket a
ráolvasó, bűvölő igéket Vörösmarty még gyermekkorában, Velen-
cén már megtanulta.

3. VÖRÖSMARTY ORVOS BARÁTAI ÉS KAPCSOLATA KORÁNAK ORVOSTUDOMÁNYÁVAL

Romantikusképzeletvilága, latensen mindig jelenvaló halálvá-
gya és lelki alkatának diszharmóniája keltik benne fel az érdeklő-
dést patológikus cselekményű pályaművek tanulmányozására.
Ilyenek „Az orvos”, a „Cholera és a szerelem” és „A halottrab-
ló”, mely témáját kortársa, Dickens is feldolgozta (A fekete fá-

tyol). De ezeket a műveket ügyetlen kidolgozásuk, formai hibáik és belső ürességük miatt közlésre érdemtelennek tartja. A Prix az „Őrülteket háza Dijonban” című színművéről Vörösmartynak ez a véleménye: „Orvosi recept szerint készült mű, mi tulajdonképpen csak dicséretére válhatnék, ha az őrülség s abból kigyógyulás, a mint jól motiválva, úgy volnának előállítva is; de a kidolgozás betűszerinti s fölületes, megelégszik az őrülség legminden napibb kitöréseivel, minden mélység, költői valóság nélkül”. Mégis: négy színkritikát ír róla. Kora egyik legtöbbet vitatott témájára, a tetszhalottak élve temetésére is felfigyel (Tetszhalottokról szóló mese) egy aktuális eset kapcsán, azonban helyteleníti ennek egy pesti napilapban megjelent közlését.

A Csongor és Tündével 1830-ban Vörösmarty túllép ifjúságának halálmotívumokkal telített költészetén, anélkül, hogy kultúrpszimizmusát végleg elvesztené. Az előtte álló férfimunka azonban most prózaibb feladatokra szólítja. A Tudományos Gyűjtemény szerkesztése (1828-tól) révén kerül ismeretségbe orvos íróinkkal, Toldy Ferencsel, Bugát Pállal, Csorba Józseffel, Flór Ferencsel, Gyarmathy Sámuellel és a Fóti dal szüreti baráti körével, Pólya Józseffel, majd élete végén Kovács József medikussal, utolsó kezelőorvosával. Sőt, már korábban Maróthy Istvánnal (1799–1845), ki fiatalkori barátja volt. Maróthy a pesti egyetem bölcsész doktorátusa után orvosi pályára lépett (1824) és elindult Keletre, hogy Kőrösi Csoma nyomán megkeresse a magyarság keleti rokonait és az őshazát. De csak Konstantinápolyig, illetve Teheránig jutott el, ahol hazatéréseig, 1845-ig orvosi gyakorlatot folytatott.

Úgy tűnik, azért mégis Bugát volt legjobb orvos barátja, mivel Vörösmarty már 1829-ben egyhetes kutatóútra indul Hevesbe, Borsodba és Gömörbe, s kinek első fordításait méltatja a Tudományos Gyűjteményben. Bugát idősebb volt író társainál, s míg éppen ő egyengette az orvos Toldy előmenetelét, addig Toldy – Bajza és Vörösmarty közbenjárására – vette rá Bugátot orvosi műszavak megalkotására; Bajza 1830 januárjában Toldyt értesíti arról, hogy „Bugát ... szívesen szolgál a betegségek magyar neveikkel.”

Vörösmarty évente kétszer, a cseresznyeérés és a szüret idején ellátogatott Fáy András szőlőjébe, a fóti Somlyóhegyre, ahol írók (Vörösmarty, Bajza és Czuczor Gergely), művészek (Barabás Miklós és Ferenczy István), orvosok (Bugát Pál és Pólya József) és publicisták, mint a filozófus és műkritikus Szontágh Gusztáv, a Kisfaludy Társaság alapító tagja (1836) voltak a falusi mulatások rendszeres vendégei. A fóti emléktábla leleplezésénél, 1837-ben Toldy, Garay és Tóth Lőrinc is jelen volt. Toldy vette rá Vörösmartyt egy bordal, a Fóti dal megírására (1842). A bordal előadásán az akkor még 10 éves ecsedi Csapó Mária (a későbbi Vachott Sándorné, a János vitéz Iluskájának modellje) naplójának tanúsága szerint jelen vannak Fáy kúriájában Deák Ferenc, Kossuth Lajos és Bajzáék is.

A fóti szüretetek tizenöt éven át megismétlődő kötetlen összefüvetelei bizonyára alkalmat adtak lingvisztikai tréfákra és szófaragásra is a készülő orvosi műnyelvben, hiszen itt Vörösmarty a kor két legjelentősebb orvos nyelvészével (Bugát Pál és Pólya

József) sok derűs, mámoros órát töltött együtt. Ez annál is valószínűbb, mert Czuczor Gergely és Fáy András (1786–1864) az Akadémia nyelvi osztályának elnökségi tagjai voltak, és Fáy mesék és aforizmak mellett egy cigány nyelvű gyűjteményt és kis nyelvtant is összeállított. De a nyelvészeti osztály tagja volt Luczenbacher Sándor is, így a fóti körben, mintegy az akadémiai nyári „kis ülések” kiegészítőjeként szükségszerűen folytatódtak az akadémiai disputák az idegen szavak honosításáról, új szavak kötési szabályairól, melyek hiánya éppen a szaknyelvek területén jelentkezett a legkirívóbban.

Vörösmarty barátsága Toldy Ferencsel már 1828-ban elkezdődött. A Koszoróban öt év alatt Vörösmarty több nyelvészeti cikket írt, többnyire álnéven. Nem is Fóton, hanem az Aurórkörben ismerték meg egymást: Vitkovics Mihály pesti Nagyhíd utcai lakásán, ahol az induló fiatal írók, Bajza, Vörösmarty és Toldy egymással versengve gyártották az új szavakat. A Kisfaludy Károly és az Auróra köré csoportosuló fiatal írógeneráció, Bajza, Toldy, Vörösmarty, Szemere Pál, Fáy András és Bugát egy „pennaháború”, az ún. Conversations Lexikon-pör győzelmes megvívása révén kerül az irodalmi élet központjába. Művészi útkeresésük találkozik Széchenyi reformprogramjával. Bajza és Toldy Ferenc barátsága már 1821-ben elmélyül s végig intenzívebb marad, mint Vörösmartyval, ki a Zalán eposzával lesz országos hírű költővé. S ekkor az alig húsz éves, irodalmi tervekkel kísérletező verselő, a világirodalmat bámulatosan jól ismerő fiatalember, a későbbi medikus – Toldyt 1829-ben avatták orvosdoktorrá – elvállalja a nála öt évvel idősebb Vörösmarty 6500 versoros eposzájának, a Zalán futásának korrektúráját; még meg is rója a költőt A csermelyhez című versének rímeléséért. Az a Schedel Ferenc, kinek szülei még nem is tudtak magyarul! Az egyetemes irodalomtörténetben feltehetően egyedülálló esemény, hogy az irodalmi élet és a nyelvújítás egyik legaktívabb szervezője, a Révai Miklós utáni legjelentősebb irodalomtörténész egyúttal szemézmester és az orvosegyetem diétetika tanára is legyen (1833–1841). Toldy az 1830-as években mint kerületi orvos küzd a kolera ellen, de ezzel egy időben elvállalja Vörösmartyval – bécsi könyvkereskedők unszolására – a magyarnémet zsebszótár elkészítését is (amely 1835-ben jelent meg), hogy azután orvosi tevékenységével felhagyva, 1850-től mint az esztétika és az irodalomtörténet tanára egészen a literatúrájának éljen. (Az irodalmi életbe berobbanó medikus Németh Lászlónak ilyenképpen Toldy előfutára.)

Vörösmarty és Toldy kapcsolata 1837 és 1843 között elmélyül, jórészt közös szótárírói tevékenységük éveiben (1835–1838), majd Bajzával is az Athenaeum kiadása idején (1837–1843). (Minderről számos érdekes adatot találhatunk Bajza és Toldy 1969-ben kiadott levelezésében.) Pályájának indulásakor Vörösmarty a legtöbbet Schedel (1847-től Toldy) Ferenc barátságának köszönhetett, ki már 1827-ben Aesthetikai levelekben méltatta Vörösmarty epikai munkáit, majd, már mint orvostudós (1828), a költő hírnevét külföldi újságokba írott recenziókkal és egy német nyelvű antológiában is öregbítette. Az 1834. május 26-i akadémiai kisgyűlésen jelentette be Schedel a külföldi

könyvcseré megindulását; ekkor számolt be Széchenyi arról, mint nyújtotta át az Magyar Tudós Társaság első évkönyvét Párizsban Gay-Lussac fizikusnak, a Francia Akadémia és Münchenben Schellingnek, a müncheni Bajor Akadémia titkárnak. A hamarosan meginduló könyvcseré Vörösmartynak, az akadémiai könyvtár szorgalmas látogatójának lehetővé tette az európai szakirodalom alaposabb megismerését. Ez is elsősorban Toldy Ferenc érdeme, ki ekkor még kétlaki életet élt: az Akadémia titkoka, jegyzője, szótárkészítő, műkritikus, a Nyelvelmélet vezetője, az Akadémiai Értesítő, az Évkönyv, a Szépirodalmi Szemle, a Magyar Történelmi Tár, a Tudománytár, a Figyelmező, az Archeológiai Közlemények és az Új Magyar Múzeum társszerkesztője, míg mindezen feladatok mellett a pesti orvosi egyetemen 1833-tól 1841-ig a diétetika rendkívüli tanára (aki ezekben az években még az Akadémia könyvtárát is rendezte!).

Toldy és Vörösmarty évtizedes barátságának szomorú záróköve Toldynak a költőről 1850-ben írott elmarasztaló ítélete, éppen Vörösmarty megkegyelmezésének évében. Megírásának közvetlen indítékai nem ismeretesek; legalábbis kommentár nélkül maradtak Vörösmarty Összes műveinek 1977-es 18 kötetes kritikai kiadásában is. Ilyen kíméletlen támadás az író Petőfi verse óta (1848 augusztus) nem érte. Hozzávéve a bujdosás hónapjait, az elnyomatás keserű éveit, ez a tekintélyromboló és a géniuszt porba rántó, elvakult bírálat bizonyára elmélyítette Vörösmarty már 1844 táján mutatkozó pesszimista alaphangulatát (Gondolatok a könyvtárban), s siettetta a korán jött gyötrelmes összeomlást, melynek főbb állomásait Az emberek (1846), az Emlékkönyvbe (1849), az Előszó (1850), Az ember élete (1854) és az utolsó bordal, a Vén cigány (1854) jelzik. Napja fogytán volt; még írt, de élő szóban már nem tudta kifejezni magát. Utolsó évében, 1855-ben nem született már egyetlen verse sem. Alig fejezte be a Lear király fordítását, betegeskedni kezdett, fejfájások és vértolulások kínozták. Légszomja évekként halála előtt fokozódott; 1853-ban már tüdővízenyővel kezelték. 1855 őszén családjával Pestre költözött, abba a házba, ahol 25 évvel azelőtt Kisfaludy Károly is lakott. Vörösmarty két nappal később agyagtát kapott és elhalálozott. Utolsó orvosa, a későbbi sebész, egyetemi orvostanár Kovács József (1832–1897) még szigorló volt, amikor több éjjel virrasztott a haldokló költő ágyánál és őt az utolsó percig ápolta.

4. VÖRÖSMARTY SZEREPE A MAGYAR ORVOSI SZAKNYELV MEGTEREMTÉSÉBEN

Kisfaludy Károly halála után, 1830 novemberében Vörösmarty rendes tagnak választotta a Magyar Tudós Társaság. Hozzá fűződik az Akadémia egyik legtermékenyebb korszaka. A négy állandó szakbizottság (ún. „küldöttség”, nevezetesen a Grammatikai és Szótári, az Évkönyvkiadási, a Folyóirat-kiadási és a Jutalmi bizottság) szerteágazó és időrabló munkáját ő csak Schedel Ferenc, Schedius Lajos, Kölcsey Ferenc és Bitnicz Lajos segítségével végezhetette el. Az oroszlátnérsz azonban Bajjának, Vörösmar-

tynak és Schedelnek jutott. Ők voltak a szakmájukba vágó jutalmi bizottság tagjai és a bécsi titkosrendőrség számára az Akadémia „főkolomposai” („vigilante oculo tenendi”). A nyelvtudományi osztályban pedig ott találjuk a „főti kör” tagjait, Vörösmartyt, Bugátot, Luczenbachert és Fáy Andrást. Flór Ferenc, Pólya József és Török József orvosok, a Természettudományi Bizottság tagjai, valamennyien végeztek nyelvészeti kutatásokat. (Török József gyűjtötte össze Schuster esetlen próbálkozásai után a készülő Nagy Szótárba a vegytani műszavakat). Már 1831-ben, az Akadémia alakuló ülésén levelező tagként beválasztják az orvos Almásy Balogh Pált is, Hahnemann hívét, ki 1826-tól hazánkban a hasonszenvi gyógy mód úttörője volt. Vörösmarty általa vagy Bajza barátján, Kovács Pálon keresztül ismerhette meg a homeopata orvoslást (1844).

Akadémiai iratai és a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei a költő hatalmas teherbírását és a magyar irodalom- és tudománytörténetben is szinte kivételes szervező-irányító tevékenységét tanúsítják; ebben őt csak Kazinczy és Toldy előzi meg. Vörösmarty „táblabíró és ügyvéd” poétikai munkássága mellett nyelvészeti dolgozatokat írt, szótárt szerkeszt, javaslatot tesz a népdalok gyűjtésére, pályaművekről, magyar és idegen színművekről írt bírálatokat, folyóiratok kiadásán fáradozik, akadémiai reformtervezeteket nyújt be és a magyar színjátszás kibontakozását siettet.

Schedellel és Bajzával szerkeszti az Akadémia Athenaeumát (1837–1843), előtte pedig a Tudományos Gyűjteményt (1828–1832) – s mindeközben még a zsebszótári korrekciókat idegőrlő munkájára is marad ideje! Csak a műszótár szerkesztésétől válik meg 1839 júliusában. Hatalmas, évtizedes nyelvészeti munkássága lesz az egyik alapköv, melyen 1872 után a Magyar Nyelvőr elindulhatott. A kialakulóban lévő orvosi szaknyelv és Bugát módszerének fogyatékosait Vörösmarty helyett egy debreceni nyelvész orvos, Lovász Imre (?–1843), a homeopátia másik hazai népszerűsítője marasztalja el kegyetlen, de jogos bírálatában, 1835-ben. Vörösmarty, Bajza és Toldy kapcsolatait a reformkor nagy orvos íróival, természetbúváiraival, nyelvészeivel, történéseivel és politikusaival folytatott kiterjedt évtizedes levelezése tükrözi leghívebben. Együttműködésük dokumentumai a Magyar Szótár szerkesztőbizottságának orvosdoktoraival, Csécsi Nagy Imrével (1804–1847), a botanikai műnyelv megújítójával (1824), Csorba Józseffel (1789–1858), Flór Ferencsel (1809–1871), Pólya Józseffel (1802–1873), Fáy András barátjával és Török Józseffel (1813–1894) az Akadémia irattárában, valamint Vörösmarty publicisztikai munkáiban találhatók.

Valamennyien szívükön viselték a nemzeti szaknyelvek megteremtését és a tudós társaságok működését. A reformkor íróira és a Magyar Tudós Társaságra hatalmas feladat várt; meg kellett újítani költészetünk metrikáját, a prozódia, a helyesírás és a nyelv esztétikai alapjait. Lényegében szinte a semmiből megalakítani a magyar szaknyelveket. Nem a fordításokat, de az akadémiai tagok műveit kell kiadni – sürgette Vörösmarty. S talán ezért nézte el a Bugát–Toldy-szótárnak (Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv, 1833), Toldy és Bugát Természettudományi szóhalmazának (1843) nyelvi „zsengéit”, neológus művi-

rágait, melyek gyakori esetlensége és a magyar nyelv szellemétől idegen jellege éber figyelmét nem kerülhette el. Vörösmarty tapintatára más példa is ismeretes. Gida József örökényi plébános hatalmas nyelvészeti munkáján egy évig töprengett, míg elutasító sorait megírta. A nyelvészetben járatlan Táncsics kritikai észrevételeit azonban határozottan visszautasította.

Az Akadémia nyelvtudományi osztályának megalakulása előtt az új szaknyelv megteremtésén fáradozó cikkek a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg, melyet 1828 és 1832 között Vörösmarty szerkesztett, s melynek polihisztor szerzőgárdája az összejövetelein a Trattner-házban a hazai íróársadalmat képviselte. Végeredményben ez azt jelentette, hogy a pesti tudós társaság szerkesztői a pesti írók köréből kerültek ki. Így természetes, hogy Vörösmarty tollából már 1828-ban megjelenik egy könyvismertetés Bugát Pál fordításáról (A. F. Hempel: Az egészséges emberi test Boncztudományának alap vonatai. Pest, Tretner és Károlyi betűjével, 1828.).

Orvosi szaknyelvünk megalkotóját, Bugát Pált (1793–1865) számos orvostörténeti tanulmány méltatta. Ezekből most csak annyit merítünk, ami az Akadémiához és Vörösmartyhoz való kapcsolatát érinti. Irodalmi érdemeit már 1830-ban méltányolták: a „fóti kör” tagját az Akadémia rendes taggá választotta, majd 1838-ban dicséretben részesíti Chelius sebészetének lefordítása, 1844-ben pedig a Szóhalmaz megjelenése alkalmából. Még 1830-ban írott munkáját (Körtan 's Éptan) pedig a nyelvtudományi küldöttség még 1845-ben is „a műnyelvre nézve jeget törő, de egyébiránt is sok eredetiséggel bíró” rendszeres kézikönyvnek tartja. Bajzával és Vörösmartyval a Zsebszótár szerkesztési munkálatain dolgozott. A nála 12 évvel fiatalabb Schedel Ferenc egyetemi pályafutását azonban már Bugát segítette. Vállalkozása, az Orvosi Tár megindítása (1831) nagy merészségre vallott; abban a deákos műveltségű táblabíró korban kevés volt még a magyarul olvasó orvos. Elhatározását, hogy kiirtson nyelvünkől minden nehézkes ejtésű vagy idegen származású szót, Vörösmarty minden igyekezetével támogatta és első fordításáról 1828-ban a Tudományos Gyűjteményben egy három és fél oldalas tanulmányt írt. Ez a költő orvosi mesterségzavakat illető első munkája. Először Bugát érdemét méltatja, kinek a „műszavak előállítására volt” a legnehezebb feladata:

„Ami a fordítást illeti, meg kell vallanunk, inkább merész elvét kívánt, mely midőn a mindennapi beszéd az ily tudományos előadásra elégtelen, ne féljen a nyelvnek rejtett kincseihez nyúlni s a fogyatkozásokat azokból pótolja. A jeles fordító mindezen felül emelkedett.” Majd talán Bugát később szaporodó ellenfeleire gondolva Vörösmarty így folytatja:

„Ha valakit itt az a csodálatos viszketé bántana, hogy a merőt gáncsolja s bosszankodással ütközzék meg minden szavaiban: szeretnék attól ... különösen kettőt megkérdeni: Mit akarna inkább? Azt-e, hogy nyelvünk, amire szüksége van, magából s elemeiből pótolja? Vagy azt, hogy mint némely európaiak, gyülevesz és zavar legyen a legtarkább szavakból?” Ezután arról kesereg, hogy

„Társalkodási nyelvünk nincs; vagy ha van, oly tarka, a' milyen csak lehet; hivatalos, katonai, művesi 's a' t. hasonlóképen

nincs, a' tudományost, az íróit most törjük” ... „igen helyes gondolat Bugát Professor Úrtól, hogy a magyar boncztudományt magyarul adta. Az eddig szokásban volt szavak általa többnyire használtattak, életbe hozattak az avulni kezdők, ... e' fölött okosan felvették a' gyökök, 's szóképzők is.” (Vörösmarty itt valószínűleg Pápai Páriz, Rácz Sámuel és Bene Ferenc régi, nehézkes magyar orvosi műnyelvére gondolt.)

A bíráló csak ezután helyesbíti Bugát szóalkotásait, s úgy találja, hogy „a' vérér (vena)-ből ... a' vér elmaradhatna, 's a' tölcserbe való bemenetelt rövidebben tölcserbe menetelnek mondhatnók. ... A' fordító úgy látszik meg akarja igazítani a' szokást, melly a' mell (pectus) szóból a' mell-et, mell-ől, mellék szavakat alkotta. Ha divatba jöhet, minthogy törvényszeres, nincs okunk ijedezni tőle. ... Ezen kívül vannak még szavak, mint p.o. munkamivi mechanicus 's a' t., mellyek nem eléggé alkalmasak az idegen szó kitételére; vannak vidéki szavaink is, mellyeknek hazáját nem mindnyájan tudjuk. ... de mindezek a nagyobb számhoz képest ... kevesek, 's idővel ... könnyen pótolhatók.” Bugát a „matéria” szót Vörösmarty szerint tévesen fordította „alak”-ra, mert ez a latin szó németül a „Gestalt”, a „forma” vagy az „alkat” megfelelője. A helyes fordítás szerinte nem „alak”, hanem „anyag”. Nem fogadja el Bugát másik javaslatát sem, hogy a „literatura” szót a „tudományok tudománya” szóval fordítsuk. Tévedett azonban, amikor Bugát fordítását („recens = heveny”) értelmezi; Vörösmarty szerint a „heveny” inkább az „in flagranti” értelmével azonos. A mai szóhasználat Bugát javaslatát követi.

A bírálat visszafogott, tapintatos, de határozott; ebben Vörösmarty Arany János elődje. A Tudományos Gyűjtemény szerkesztője éveken át élénk figyelemmel követi az „éledő, idegen köntösétől szabadulni vágyó” magyar orvosi műnyelv első irodalmi kísérleteit, legyenek azok bármily jelentéktelenek. Így figyel fel a Somogy megyei főorvos, Csorba József (1789–1858), a kaposvári megyei kórház alapítójának egyik magyar nyelvű munkájára („Hygiastika vagy is orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fentartására és a betegség gyógyítására, addig is, míg orvos érkezik”, Pest, 1829.). Csorba orvosdoktor közölt már cikkeket a Tudományos Gyűjteményben korábban is (1817, 1824). 1829-ben Vörösmarty így méltatja Csorba József munkásságát:

„Orvosaink szorgalmának s magyar lelkiségének egy újabb tanúja a fenn jelentett munka, mellynek különös érdeme az, hogy a tudományi rendszer szoros korlátai közül az élet tágas mezejére kitér s közhasználatú ösmeretekkel gazdagítja olvasóit.”

Egy medikus, Fésűs Menyhért (1802–1872), a későbbi nagybányai fizikus, polgármester és archeológus doktori disszertációja (Értekezés az emberi test neveléséről, 1829) sem kerüli el Vörösmarty figyelmét és azokat a Tudományos Gyűjtemény 1829-i évfolyamában is méltatja:

„Doctorságra léptetés alkalmával magyar értekezést írni ugyan nem példátlan dolog; de a jó példa olly kevés követőre talált még eddig, hogy ez újabb példaadásnak több szerencsét kívánni igen nagy okunk van. Az említett értekezés tárgya, s a csinos magyarság, mellyel írva van, a szerzőnek mind jól választó ítéletéről, mind ízléséről bizonyágot tesznek.”

Figyelemre méltó tény, hogy akire az író és az Akadémia nyelvtudományi bizottsága felfigyelt, később orvostársadalmunk jelentős képviselője és szakirodalmának fáradszóró munkása lett. Az Akadémia választmánya így tett Gebhardt Ferenc (1791–1896) munkájának megítélésénél is (A különös orvosi nyavalya és gyógytudomány alapvonatjai. 1828–1838). Ezt a művet a tudós társaság Bajza jegyzőkönyve szerint 200 arannyal jutalmazta a következő indoklással:

„Gebhardt Ferenc munkája ... nagy hiányt pótol, 's azon közönséget, mellynek írva van, meglehetősen kielégíti, stílusában itt-ott németes kifejezések vannak ugyan, azonban eléggé érthető és világos... Kívánatos lett volna ..., hogy a gyógyszer formulái egyszerűbbek volnának ..., hogy a szerző műszavaira nagyobb gondot fordított volna, mert ez nálunk magyaroknál hol a tudományok most kezdődnek műveltetni, fő tekintetű dolog.” 1829-ben jelent meg Budán a „Gyógyszerek árszabása Magyarországra és a hozzá kapcsolódó tartományokra alkalmazva, deákul, németül és magyarul”. Vörösmarty ezt a gyűjteményt is áttanulmányozta és annak nyelvtérítő igyekezetét a Tudományos Gyűjteményben magyarázatokkal, szövegtörzsi javaslatokkal ellátva ismerteti:

„Az egyetemi orvosi karnak ezen roppant munka kidolgozása mindenkor díszemléke leend. Csak arra tesszük figyelmessé olvasóinkat, hogy száz meg száz orvosoknak kell magyar nevet adni, s itt ezer közül ... egy sem marada nevezetlen; mind ezen munka pedig nem vaktában, hanem bizonyos rendszer után készült, s az elnevezések többnyire helyes philológiai alapon épülnek ... ha magyárosodásunk minden félről így gyámolítatnék: mi hamar közel volnánk a nyelvbéli műveltségnek azon fénypontjához, melyen már a szomszéd nemzetek ragyognak.” (Az árszabásban említett gyógyszernevek jelentős része nem élte túl a nemzeti megújulás korát, különösen azok nem, amiket még a magyarul nem tudó Schuster János farigcsált s aki még a kénesőt is a szerdáról (mert dies mercurii) „szeredany”-nak, a jódot „iboló”-nak, a laboratóriumot „veg-y-vinnyé”-nek keresztelte. De a gyógyszerek árszabásában említett „vonat” (extractum), „enyhítő nyelet” (electuarium anodynum) sem ment át a közhasználatba, bár ezek nyelvhelyessége (pl. az „oszlato por” – pulvis digestivus) kevésbé vitatható.

Nem kevés hát Vörösmarty (és Bajza) érdeme a magyar orvosi műnyelv megteremtésében. Mint mesterségszavaink figyelmezői és pallérozói megérdemlik a kései orvosnemzedékek háláját és az orvostörténészek figyelmét. S ezt annál inkább, mert úgy találtuk, hogy Vörösmarty roppant tudományszervező munkásságában az orvosi szaknyelv ápolásában vitt szerepe eddig irodalomtörténészeink figyelmét is elkerülte.

5. A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS HIBÁI ÉS A BUGÁT-TOLDY-FÉLE ORVOSI MŰNYELV BÍRÁLATA

Az a fáradszóró meggyőződés, hogy magyar nyelven is lehet tudományos ismereteket terjeszteni, kétségkívül Bugát, Toldy és

Vörösmarty érdeme. Mint Toldy találóan írja: „*Helyesen szólani Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet.*” Nyelvészeti tévelygéseinek hosszú sora ellenére sok mesterszavát a tudomány és az irodalom befogadta és ma is használja.

Amire Vörösmarty finoman utalt, hamarosan bekövetkezett. Bugát néhány év alatt 8000 szót teremtett; 1843-ban pedig már negyvenezer szó volt együtt! Ennek népszerűsítésére állította össze Bugát és Toldy az Orvosi Szókönyvet, mely az Orvosi Tár első két évfolyamában (1831/1832) látott napvilágot.

Nem térünk itt ki Bugát szófaragási rögeszméjének kései túlzásaira vagy a magának szánt és rosszindulatúan értelmezett nyelvi játékaire; ezen nyelvi torzszülöttek megszületését Vörösmarty már nem érte meg; ő, maga, az új jövevényszavakkal epikai költeményeiben alig-alig élt. A nyelvújítással járó problémákat pedig elsősorban régi és tájszavaink gyűjtésével igyekezett megoldani. A neológust,

„Ki mindig új szót fúr, farag,
A leghelyesbet százfelé csigázza”,

csak általánosságban róta meg, minden él nélkül. Ismeretes, hogy az öregedő Kisfaludy Sándor a szóteremtő kísérleteket csendes ellenszenvvel hallgatta, s addig nem nyugodott, míg az új szós erejét konkrét példákra nem bizonyították.

Már említettük, hogy Bugát szóalkotási és szövegtörzsi rendszerét Vörösmarty és az Akadémia helyett a debreceni Lovász Imre támada leghevesebben. Még javában folyt a szótárírás munkája és a Szóhalmaz gyűjtése, mikor Lovász ostorozó irata, az „Értekezés a Magyar Nyelvújításról és annak némely nevezetesebb hibáiról” 1835-ben Pesten megjelent. Az akadémiai iratok tanúsága szerint nem keltett nagyobb feltűnést. Vörösmarty kritikái dolgozatai és publicisztikai cikkei is hallgatnak róla, ami azért feltűnő, mert a költő és szerkesztő figyelmét máskor semmi sem kerülte el.

Lovász elismeri, hogy „*a legegyszerűbb mesterség sem lehet el a mesterszavak nélkül, mivel azok a beszédbeli rövidség 's az értelemnek pontos meghatározása – praecisio – eszközöltetik.*” „*De nemzetünk nyavalyája, hogy mindenki poeta akar lenni.*”, pedig „*... a ki alapos grammatikai eszméreték ... nélkül fog az új szók készítéséhez: hasonló azon vakmerő kuruzslóhoz, ki az emberi testnek és a nyavalyák természetének ... eszmérete nélkül ... az embernek ... egészségével 's életével ... játszik ... kuruzslók keze közé kerülve ... kockáztatik a nyelvnek eredeti szépsége, sajátsága.*”

„*A köznép, melly az új szók formálására szüntűgy hajlandó, s melly által fejlik ki tulajdonképpen minden nyelvnek sajátsága, félszázadig sem tesz annyi kárt a nyelvben, mint kevés idő alatt néhány áltudósok, kik egy két tudományt imígy-amígy kitanulván, mindjárt meghatalmazottnak érzik magokat az új szók koholására.*” Szerinte „*Dugonitsnál kezdődik a nyelvrontás epochája. ... Rossz új szókat formálni nem nagy mesterség; ahhoz csak a grammatika nem tudása 's egy jó dosis vakmerőség kívántatik.*”

Lovász szerint az Orvosi Tár első füzetét „*minden jobb ízlésű*

magyar undorodással” olvassa. „Az újítás helytelenségeit” csak az „olgy okos vigyázással tartózkodni tudó” Vörösmarty és Kölcsey kerülnek el. Ennek illusztrálására Vörösmarty A magyar költő c. versét említi. Alig tért vissza Bugát 1860-ban az általa alapított Természettudományi Társulat elnöki székébe, mikor újabb magyarítási javaslatát a geológus Szabó József nyílt ellenzésére a társulat elvetette. „Mély szomorúsággal látta Bugát, hogy az a mesterséges építmény, ... amelyet nemcsak ő, hanem Toldy is örök-időkre szólónak vélt, mily hamar kezd roskadozni.” (Bugátot mint orvost elmarasztalta már Bajza korábban, 1829-ben, őt is okolva Kisfaludy Károly haláláért.)

Újabb támadásokra már csak Vörösmarty (1855), Bajza (1858) és Bugát halála (1856) után került sor az 1872-ben induló Magyar Nyelvőrben. Az irodalmi triumvirátus harmadik tagja, Kazinczy örökségének folytatója, Toldy Ferenc élete utolsó évében kiadott műve, Az új orthológia is megjelent már, amikor 1877-től Szarvas Gábor lapjában először Volf György és Erneyi Miksa Bugátot támadva lényegében Lovász kritikai észrevételeit ismételteti. De már előbb tiltakozott Osváth Albert (1844) pesti orvos is „az orvosi műnyelvben dudvaként elharapódzott korcs-szavak” ellen. Volf szerint is a szótók megnyomórtása, idegen képző alkalmazása (pl.: az -az és -eg képzők), szolgai fordítások („magyar uniformisba bujtatott német tücskök”) és régi jó szavaink (pl. az arteria – életér, vena – kék ér) helyett hibásan képzett új szavak bevezetése (ütér, visszér) az orvosi műnyelv megteremtőinek róható fel, akik annyi műszót faragtak, mint Bugát, „a mennyi egy kis orvosi Shakespearenek is elég volna.” A bajt tetézte Erneyi szerint a m. kir. belügyminisztérium közegészségügyi osztályának rendelete is, melyben a betegségek neveit – a nyelvújítók hagyományai szellemében – egységesíteni kívánta.

Így tette kötelezővé már nem használt mesterségszavak használatát az MTA nyelv tudományi osztályának megkérdésezése nélkül! (Példák: kemnyemáj, kökem/scirrhus, függér, ránggörcs, rezgőrij/delirium tremens, végbéliszam/prolapsus, méhizsam, korpag, izzag, kütég/exanthema, takár, huygár, bélzár, bélszor és huygcsőszor). Erneyi szerint „Bugát műhelye inkább asztalos, mintsem nyelvész műhelyhez hasonlított; hisz ő csak fűrészelt, gyaluval és enyvel dolgozott. Először lefűrészelt az egyik igenéből vagy főnévből egy darabot, aztán belenyúlt a képzők nagy készletébe s találomra kihúzott egyet és odaragasztotta a megcsontkított szóhoz” (pl. kökem a scirrhusra, mert az kőkemény daganat, kütég az exanthema helyett, mert est vox formata e radici vocis – kiütni). Ezért ajánlott fel Batizfalvy Sámuel (1826) pesti sebésztanár 1876-ban 300 forintot a Magyar Orvosok és Természettudományi Társulat nagygyűlésén egy új orvosi és gyógyszerészeti műszótár pályázatára, holott csak jó tíz esztendeje jelent meg Poór Imre három nyelvű orvosi zsebszótára és az orvosi Hetilap „Orvosi-gyógyszerészeti Műszógyűjtemény”. (A magyar orvosi nyelv etimológiai és történeti szótára azonban még ma is hiányzik.)

Magyary-Kossa még 1929-ben is csak rendszert látott Bugát bolondságaiban, de tárgyilagosan megállapítja, hogy „a nyelvtisztaság ... elérhetetlen ábránd ... Bugát nem érdemli meg, hogy mindig csak gúnynyal és csúfolódva említsük nevét ... Nincs nap az életünkben, hogy a Bugát-féle vagy más nyelvújításkori csinált szavaknak százait ne szőnének beszédünkbe.” Hiszen még az is megesett, hogy „ez a bugátos furcsaság: kiakolbóltani harminc évvel születése után már ... Somogyban, apró tanyákon, ... távolos vidékeken járatos volt a nép nyelvében.” Ezeket a bugáti szóalkotásokat pedig „semiféle purizmus se fogja kiirtani a közbeszédből.” (Pl.: bonckés, dögvész, eredmény, fogász, fogászat, földgömb, földtan, gyógy mód, gyógyszer, gyógyszer tá, hajlam, halottkém, hasonszenvi, helyrajz, higany, hőmérséklet, huzam, idült, ízület, izzadmány, kedély, képlet, kísérlet, kórisme, kóros, kórtan, labdacs, lobos, porc, ragályos, roham, rovar, sav, sebész, sebészlet, sejt, sipoly, szemcse, szemész, szivacs, szülész, tan, tanár, tanterv, tetszhalál, tüdővész, vegytan, visszér, zsongító.) Jobb lett volna, ha Vörösmarty, Bajza, Toldy és a nyelv tudományi küldöttség Bugátot még időben megrója, szóképzési buzgalmat hathatósabban nyesegeti? Bizonyára nem, mert nem lenne akkor nekünk ma sem érthető, használható és közérthető orvosi szaknyelvünk. Az Akadémia helyesebben járt el, amikor a „nyelvtisztaság” elérhetetlen eszméjének érdekében nem irtott ki azonnal mindent, ami nem felelt meg a lex artis, a szóképzés törvényeinek, „kivált akkor nem, ha a szó már teljesen meghonosodott és jól fedi a fogalmat.” (Mára a helyzet megváltozott; az idegen mesterszavak kritikátlan és felesleges átvétele az orvosi szaknyelvben ismét olyan helyzetet teremtett, mint a deák ság korában. Ma már nemcsak a mondat szerkezete, hanem kiejtése, hangsúlyozása és az idegen oktan majmolása, fokozódó érthetlensége a szakma szűkebb köreiben kívül állók és a nyelv helyességét féltők számára is jelenkori orvosi szaknyelvünk legégetőbb problémája.)

Magyar orvosi műnyelvünk százéves évfordulóján, 1933-ban Poór Ferenc sietett még egyszer a bugáti nyelvreform védelmére. Úgy látta, hogy hazánkban az orvostudomány viszonylagos visszamaradottságának fő oka a „táblabíró-korszak” idején a magyar, hajlékony orvosi műnyelv hiánya volt. Mint a felvilágosodás íróinak, Kazinczy irodalmi körének, a reformkor tudósainak is „egy holt nyelv nehéz és felesleges járma alól kellett előbb felszabadítania a magyar tudományt.” S ha a szógyártás özőne és a mértékletesség hiánya kétségbe is ejtette későbbi nyelvészeinket és orvosainkat, nyelvünk pallérozásáért, egyenjogúságáért és tudomány művelésére alkalmas szaknyelv megteremtéséért az Apácai Magyar Encyclopaediájának elkészítése (1635) óta folytatott évszázados küzdelemben a Tudós Társaság tagjai, Vörösmarty, Bajza, Toldy és Bugát tettek a legtöbbet. Ezért emlékezzünk ma mi is, hagyományaik kései követői, Vörösmarty Mihályra s társaira hálával és kegyelettel. Mert ma is „nyelvében él a nemzet”.

Forrás: ÁRGUS irodalmi és kulturális folyóirat